

Alina Walenia

Uniwersytet Rzeszowski

CZYNNIKI WARUNKUJĄCE WYKORZYSTANIE ENDOGENICZNEGO POTENCJAŁU ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH POLSKI WSCHODNIEJ

Streszczenie: Rozwój rolnictwa makroregionu Polski Wschodniej to wykorzystanie endogenicznego potencjału tych obszarów, w szczególności zasobów związanych z dziedzictwem kulturowym, przedsiębiorczością i atrakcyjnością inwestycyjną, środowiskiem naturalnym, rolnictwem i gospodarką żywnościową. Czynniki te w połączeniu z oddziaływaniem wspólnej polityki rolnej UE stwarzają ogromną szansą dla rolnictwa obszarów Polski Wschodniej, głównie promując zmianę orientacji w kierunku rozwoju jego wielofunkcyjności.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, rolnictwo, przedsiębiorczość, samorząd terytorialny.

1. Wstęp

Proces rozwoju obszarów wiejskich uzależniony jest głównie od wykorzystania endogenicznego potencjału tych obszarów, w szczególności zasobów związanych z dziedzictwem kulturowym, przedsiębiorczością i atrakcyjnością inwestycyjną, środowiskiem naturalnym, rolnictwem i gospodarką żywnościową. Szanse rozwoju obszarów wiejskich związane są także z możliwościami edukacyjnymi, jakością i dostępnością usług publicznych, dostępnością centrów rozwoju i głównych szlaków komunikacyjnych oraz dostępnością informacji i technik nowoczesnego komunikowania się. Jednym z podstawowych wyzwań dla spójności terytorialnej Polski jest ograniczenie dysproporcji pomiędzy obszarami wiejskimi a miejskimi. Szczególnego znaczenia nabiera kwestia wyrównywania dostępu do usług publicznych wewnątrz regionów, zwłaszcza na obszarach wiejskich (np. do edukacji, służby zdrowia, kultury, systemów komunikacji publicznej). Endogeniczny potencjał obszarów wiejskich ma swoje źródła w kapitale ludzkim i społecznym, walorach przyrodniczych i kulturowych, naturalnych warunkach do określonych form gospodarowania, m.in. rolnictwa czy turystyki, oraz w infrastrukturze technicznej i społecznej.

Czynniki różnicujące rozwój obszarów wiejskich Polski Wschodniej uwzględnione zostały w opracowanych strategiach lokalnych i regionalnych. Głównie procesy demograficzne na obszarach wiejskich, efekty transformacji ustrojowej czy też integracja z UE kształtują obecny wizerunek rolnictwa tych obszarów¹. Rolnictwo tego makroregionu w największym stopniu odczuwa efekty zmian strukturalnych związane z realizacją procesu poprawy spójności społeczno-gospodarczej na obszarach wiejskich. Niski poziom towarowości, niewielka skala produkcji oraz szeroko rozumiana peryferyjność nie może pozbawić rolnictwa tego regionu szans rozwojowych, ponieważ działalność ta jest ważną gałęzią w gospodarowaniu mieszkańców tej części kraju. Reforma wspólnej polityki rolnej daje przewagę rolnictwu rozdrobnionemu z jego produktem regionalnym o walorach trudnych do uzyskania w intensywnych technologiach produkcji. Stanowić to może atut w dystrybucji surowców i przetworów spożywczych na rynkach międzyregionalnych. Peryferyjne położenie wykorzystane przez rolnictwo może okazać się niedługo atutem. Widoczny jest postępujący proces rozwoju funkcji rezydencjalnej obszarów wiejskich w tym regionie. Niesie on ze sobą wzrost potencjału ludzkiego nie tyle ilościowego, co jakościowego, a ten jest podstawą innowacyjnych postaw społeczności rolniczej².

Celem publikacji jest przedstawienie problematyki rozwoju obszarów wiejskich Polski Wschodniej, w oparciu o wykorzystanie endogenicznych czynników warunkujących ten proces. Na podstawie wyników badań ankietowych przeprowadzonych w wybranej grupie jednostek samorządu terytorialnego i rolników podjęto próbę identyfikacji czynników endogenicznych warunkujących rozwój obszarów wiejskich tego makroregionu oraz określenia barier zewnętrznych i wewnętrznych w jego rozwoju. Z wykorzystaniem danych publikowanych przez GUS przedstawiono podstawowe wskaźniki charakteryzujące rolnictwo i obszary wiejskie Polski Wschodniej. Na podstawie literatury przedmiotu wskazane zostały cechy różnicujące obszary wiejskie w odniesieniu do pozostałych regionów kraju.

2. Endogeniczny potencjał obszarów wiejskich Polski Wschodniej

W ujęciu przestrzennym obszary wiejskie stanowią ok. 95% obszaru Polski Wschodniej. W tym znaczeniu za obszar wiejski uważa się wszystkie tereny poza granicami administracyjnymi miast. Integralną częścią obszarów wiejskich są lasy, jeziora, nieużytki rolne. Obszary użytkowane rolniczo stanowią w Polsce ok. 61% terytorium kraju, tj. średnio na mieszkańca Polski przypada 0,5 ha użytków rol-

¹ A. Czudec, R. Kata, T. Miś, *Rola lokalnych instytucji w przekształcaniach rolnictwa o rozdrobnionej strukturze gospodarstw*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2006, s. 123.

² J. Wilkin, *Wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich*, [w:] M. Kłodziński (red.), *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014-2020*, IRWiR PAN, Warszawa 2008, s. 9-20.

nych; jest to jeden z najwyższych wskaźników w Europie. Na obszarach wiejskich 5 województw Polski Wschodniej zamieszkuje większy odsetek ludności niż średnio w kraju (tab. 1). Najbardziej wiejskimi regionami kraju są: woj. podkarpackie z 60% mieszkającymi na wsi i woj. świętokrzyskie, gdzie na wsi mieszka ok. 55% ogółu mieszkańców województwa. Wskaźnik ludności zamieszkującej obszary wiejskie Polski Wschodniej jest silnie powiązany ze strukturą agrarną. Obszary o rozdrobnionym, niskotowarowym rolnictwie absorbują większą część ludności regionu niż te, w których dominują większe gospodarstwa. Analiza danych statystycznych (tab. 1) potwierdza, że w latach 2000-2008 nastąpił wzrost ludności zamieszkującej obszary wiejskie w regionie Polski Wschodniej.

Tabela 1. Ludność zamieszkująca na obszarach wiejskich Polski Wschodniej (procent ludności województwa)

Województwa	2000 r.	2008 r.	Zmiany 2000 r. = 100
Lubelskie	53,1	53,3	100,4
Podkarpackie	59,0	59,6	101,0
Podlaskie	41,5	40,8	98,3
Świętokrzyskie	54,2	54,6	100,7
Warmińsko-mazurskie	39,8	40,0	100,5
Polska	38,2	38,6	101,0

Źródło: obliczenia na podstawie danych GUS.

Proces rozwoju obszarów wiejskich jest uwarunkowany wieloma czynnikami, związanymi głównie z ludnością i dziedzictwem kulturowym, przedsiębiorczością i atrakcyjnością inwestycyjną, zasobami naturalnymi i środowiskiem, rolnictwem i gospodarką żywnościową, szansami edukacyjnymi, jakością i dostępnością usług publicznych, dostępnością centrów rozwoju i głównych szlaków komunikacyjnych oraz dostępnością informacji i technik nowoczesnego komunikowania się³. Jednym z podstawowych wyzwań dla spójności terytorialnej Polski Wschodniej jest ograniczenie dysproporcji pomiędzy obszarami wiejskimi a miejskimi. Dotyczy to wyrównywania dostępu do usług publicznych wewnątrz regionów, w szczególności na obszarach wiejskich.

Inwestowanie w kapitał ludzki i społeczny oraz wyrównywanie szans edukacyjnych mieszkańców wsi to główny kierunek rozwoju obszarów wiejskich, który w obecnej perspektywie finansowej 2007-2013/15 obejmuje zakres interwencji PROW 2007-2013, a także innych programów operacyjnych polityki spójności UE. Zgodnie z postanowieniami „Strategii zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa na lata 2007-2020” poprawa dostępności i jakości narzędzi z zakresu społeczeństwa in-

³ F. Tomczak, *Od rolnictwa do agrobiznesu. Transformacja gospodarki rolniczo-żywnościowej*, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2004.

formacyjnego dla mieszkańców obszarów wiejskich oraz zwiększanie umiejętności korzystania z nich mają ogromne znaczenie dla rozwoju wsi i małych miast. Służą nie tylko zwiększaniu dostępności do informacji i ułatwianiu załatwiania spraw urzędowych, ale otwiera możliwości: poprawy kształcenia w szkołach, kształcenia na odległość, rozwijania nowych form szkoleń i doradztwa dla mieszkańców obszarów wiejskich, dokonywania transakcji, pracy na odległość. Możliwości te mogą znacznie ograniczać peryferyjność obszarów wiejskich i uatrakcyjnić je jako miejsce zamieszkania, wykonywania pracy i podejmowania działalności gospodarczej⁴.

Analiza danych statystycznych potwierdza, iż korzystnie należy ocenić potencjał endogeniczny obszarów wiejskich Polski Wschodniej. W ostatnich latach wyraźnie poprawia się poziom wykształcenia ludności zamieszkującej obszary wiejskie Polski Wschodniej. Średnio w kraju 1/3 osób zamieszkujących na wsi i prowadzących gospodarstwo rolne miała przynajmniej wykształcenie średnie. Analizowane województwa nie odbiegają od średniej krajowej pod tym względem. W odniesieniu do 2004 r. poziom wykształcenia prowadzących gospodarstwa rolne wyraźnie poprawił się, wynikało to głównie z procesu dostosowania sektora rolnego do standardów Unii Europejskiej (tab. 2).

Tabela 2. Odsetek gospodarstw kierowanych przez osoby z wykształceniem średnim i wyższym na obszarze Polski Wschodniej (lata 2004-2008)

Województwa	Procent gospodarstw	
	2004 r.	2008 r.
Lubelskie	29,8	35,8
Podkarpackie	26,6	33,8
Podlaskie	31,4	34,8
Świętokrzyskie	28,7	30,5
Warmińsko-mazurskie	26,9	31,3
Polska	22,6	33,7

Źródło: obliczenia na podstawie danych GUS.

Zróżnicowane było znaczenie rolnictwa jako głównego źródła utrzymania w badanym regionie. Dane GUS wskazywały, iż w 2008 r. tylko 6,8% ludności kraju utrzymywało się głównie z pracy w swoim gospodarstwie rolnym. W województwie podkarpackim i warmińsko-mazurskim odsetek ten był zbliżony do średniej w kraju (odpowiednio 6,4 i 6,5%), a w pozostałych województwach Polski Wschodniej był znacznie wyższy i wynosił w woj. lubelskim 15,3%, podlaskim 16% i świętokrzy-

⁴ J. Wilkin, *Obszary wiejskie w warunkach dynamizacji zmian strukturalnych*, [w:] *Ekspertyzy do Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do 2020 roku*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007, s. 593-612.

skim 12,1%. W badanym regionie w 2004 r. udział osób utrzymujących się z pracy w gospodarstwie rolnym był zdecydowanie wyższy niż w 2008 r. (tab. 3).

Tabela 3. Odsetek osób utrzymujących się z pracy w gospodarstwie rolnym na obszarze Polski Wschodniej (w latach 2004-2008)

Województwa	Procent osób utrzymujących się z pracy w gospodarstwie rolnym	
	2004 r.	2008 r.
Lubelskie	16,4	15,3
Podkarpackie	7,8	6,4
Podlaskie	16,9	16
Świętokrzyskie	13,2	12,1
Warmińsko-mazurskie	7,6	6,5
Polska	7,6	6,8

Źródło: obliczenia na podstawie danych GUS.

Rozwój przedsiębiorczości i zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej obszarów wiejskich Polski Wschodniej to stworzenie dla mieszkańców tego makroregionu nowych miejsc pracy, poza własnym gospodarstwem, jak również coraz mniejszy udział dochodów pochodzących z rolnictwa w dochodach mieszkańców obszarów wiejskich. Widoczny jest postępujący proces rozwoju funkcji rezydencjalnej obszarów wiejskich w tym regionie. Niesie on ze sobą wzrost potencjału ludzkiego nie tyle ilościowego, co jakościowego, a ten jest podstawą innowacyjnych postaw społeczności rolniczej⁵.

Rozwój przedsiębiorczości samorządowej powinien być związany z rozwojem procesów urbanizacyjnych, oznaczającym awans obszarów wiejskich. Powstawanie różnego rodzaju przedsięwzięć pozarolniczych wymaga infrastruktury typu miejskiego, komunikacji, łączności. W rezultacie tworzy się warunki do adaptowania miejskiego modelu życia, wzrostu stopnia urbanizacji, co jest skutkiem rozwoju gospodarczego. Aktywność społeczności lokalnych i ich liderów jest podstawowym warunkiem gospodarczego rozwoju gmin.

Rozwój gospodarczy w wymiarze lokalnym ma istotny wpływ na procesy przemian strukturalnych, które stwarzają możliwości działania dla wielu jednostek i zespołów ludzkich, a także dla instytucji. Sukces gospodarczy w wymiarze lokalnym jest rezultatem i wypadkową determinantów, wśród których szczególnie istotna jest postawa lokalnych władz. Kierunki rozwoju zależne są od zestawów uwarunkowań tego rozwoju, a te powinny być uwzględnione w toku budowy strategii środowiska lokalnego. Zawarta w strategii rozwoju analiza eksponująca słabe i mocne strony

⁵ E. Otoliński, *Rozważania nad problemami wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*, Zeszyty Naukowe AR w Krakowie nr 337, Kraków 2006, s. 320.

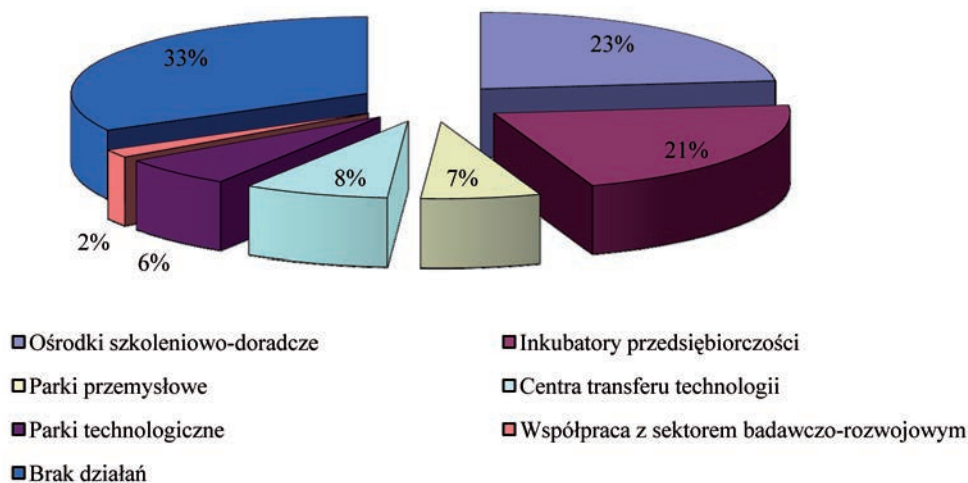
lokalnej gospodarki pozwala na wskazanie priorytetów tego rozwoju oraz sposobów niwelowania ograniczeń. Rola władz lokalnych i samorządu polega nie tylko na przyciąganiu na teren gminy nowych przedsiębiorców, ale i na dbaniu o to, aby już istniejące firmy mogły się rozwijać prawidłowo. Ponadto małe i średnie przedsiębiorstwa, których właściciele wywodzą się ze środowisk lokalnych, stanowią jeden z kluczowych elementów polityki rozwoju regionalnego⁶.

Wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w wybranej grupie jednostek samorządu terytorialnego (gmina, powiat) makroregionu Polski Wschodniej⁷ pozwoliły na wyszczególnienie instytucjonalnych instrumentów wspierania przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, stosowanych przez władze samorządowe. Badania wykazały, że było to głównie uczestnictwo w procesie tworzenia tych instytucji oraz współpraca (rys. 1). Znaczny odsetek jednostek samorządowych objętych analizą, ok. 33%, nie podejmował żadnych działań mających na celu organizację instytucjonalnego wsparcia dla przedsiębiorców. Spośród instytucji wspierających rozwój przedsiębiorczości w gminach i powiatach makroregionu wschodniego, na pierwszym miejscu znalazły się ośrodki szkoleniowo-doradcze i inkubatory przedsiębiorczości. Na dalszych miejscach (z odsetkiem wskazań poniżej 10%) – parki przemysłowe, centra transferu technologii oraz parki technologiczne. Najmniej instrumentów instytucjonalnych każdego typu jest rozwijanych na poziomie gmin, a najwięcej w powiatach i oczywiście w stolicach województw.

Finansowych instrumentów wspierania przedsiębiorczości jest stosunkowo dużo, w badaniach uwzględniono kilka najczęściej stosowanych (rys. 2). Wyniki badań potwierdziły, że najczęściej stosowanym instrumentem finansowego wspierania przedsiębiorczości były ulgi inwestycyjne w podatkach lokalnych (45% wskazań). Pozostałe instrumenty, takie jak fundusze pożyczkowe, fundusze poręczeniowe, fundusze dotacji inwestycyjnych oraz granty badawcze, stosowane były w niewielkim zakresie. Znaczna grupa samorządów (ok. 33%) nie podejmowała żadnych działań obejmujących instrumenty finansowe, a mających na celu wspieranie rozwoju przedsiębiorczości na obszarze swojej działalności. Przedstawiciele przedsiębiorców podkreślali, że głównie powinny być rozwijane fundusze dotacji inwestycyjnych, fundusze poręczeniowe czy też inne finansowe instrumenty wspierania przedsiębiorczości przez władze samorządowe. Spośród niezwykle ważnych inicjatyw urzędów na rzecz wspierania przedsiębiorczości, które to inicjatywy powinny się pojawiać, wymienić należy tworzenie funduszy ułatwiających przedsiębiorcom dostęp do kredytów poprzez udzielanie poręczeń i gwarancji kredytowych. Istotą proponowanej, aktywnej postawy organów władzy lokalnej, uczestniczącej w tworzeniu warunków

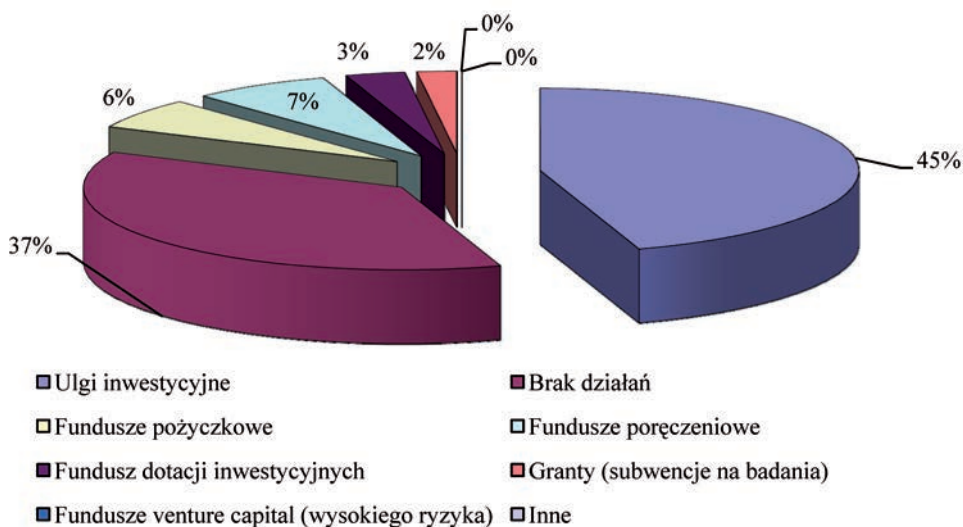
⁶ S. Korenik, *Polityka naukowa i innowacyjna*, [w:] B. Winiarski (red.), *Polityka gospodarcza*, WN PWN Warszawa 2006, s. 167.

⁷ Badania przeprowadzono w 2007 r. z zastosowaniem metody wywiadu z kwestionariuszem w losowo wybranych 162 jednostkach samorządu terytorialnego z regionu Polski Wschodniej, w ramach realizacji projektu badawczego pt. „Rola instytucji samorządowych w rozwoju przedsiębiorczości w okresie członkostwa Polski w UE” (nr N114009 41/2310).

Rys. 1. Instytucjonalne instrumenty wspierania przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, stosowane przez jednostki administracji samorządowej makroregionu Polski Wschodniej

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 2. Finansowe instrumenty wspierania przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, stosowane przez jednostki administracji samorządowej Polski Wschodniej

Źródło: opracowanie własne.

sprzyjających rozwojowi przedsiębiorczości, nie może być odgórne tworzenie i sterowanie nią, gdyż byłoby to sprzeczne z ideą rynkowo-cenowego mechanizmu alo-

kacji zasobów. W tym przypadku należy podjąć próby budowania porozumienia między wszystkimi zainteresowanymi stronami (*key actors*), co przyczyni się do oddolnego kształtowania postaw przedsiębiorczych.

Obszary wiejskie, na których w ujęciu powierzchniowym dominuje gospodarka rolna i leśna, obejmują zdecydowaną większość terenów cennych przyrodniczo i to nie tylko tych, które podlegają różnym formom prawnej ochrony. Tereny te są niezwykle cenne z powodu występowania dziko żyjących zwierząt i wielu gatunków roślin. Z tego powodu niezbędne jest zachowanie walorów przyrodniczych i krajobrazowych obszarów wiejskich. Wraz z walorami kulturowymi stanowią one istotne źródło endogenicznego potencjału obszarów wiejskich. Rolnictwo nie tylko wytwarza żywność, ale jest także ściśle powiązane z licznymi dobrami publicznymi (woda, powietrze, las, zasoby genetyczne, krajobraz i inne), z których korzysta całe społeczeństwo. Rozsądne eksploataowanie i gospodarowanie tymi dobrami prowadzi do poprawy warunków życia i pracy rodzin żyjących zarówno na wsi, jak i w miastach. Ochrona, pielęgnowanie i wykorzystanie zasobów przyrodniczych i krajobrazowych obszarów wiejskich oznacza dbałość o dobro publiczne, z którego korzystac mogą mieszkańcy tych obszarów oraz inni – podczas wypoczynku.

Zasoby przyrodnicze i krajobrazowe obszarów wiejskich powinny być skutecznie chronione przez odpowiednie akty prawa krajowego i miejscowego, w tym przepisy o zagospodarowaniu przestrzennym, a także poprzez inwestycje w zabezpieczenie i zagospodarowanie obszarów chronionych. Różnorodność biologiczna Polski należy do jednej z najwyższych w Europie. Utrzymywanie się na tych terenach tradycyjnego typu gospodarki rolnej umożliwiło zachowanie cennych krajobrazów rolniczych o wysokiej różnorodności biologicznej oraz zasobów genowych w prymitywnych odmianach roślin użytkowych i rasach zwierząt hodowlanych. Czynniki determinujące rozwój obszarów wiejskich można podzielić na wewnętrzne (endogeniczne) i zewnętrzne (egzogeniczne)⁸. Endogeniczne uwarunkowania rozwoju tkwią przede wszystkim w potencjale produkcyjnym, na który składają się zasoby ziemi, pracy, kapitału i zarządzania. Szczególnym czynnikiem produkcji w rolnictwie jest ziemia, której wartość zależy od jakości gleby i klimatu w danym regionie, co determinuje jej produktywność. Współcześnie coraz bardziej powszechne jest stwierdzenie, że rozwój rolnictwa w mniejszym stopniu zależy od uwarunkowań wewnętrznych, a głównie od uwarunkowań zewnętrznych. Uwarunkowania zewnętrzne obejmują dużą liczbę czynników mniej lub bardziej bezpośrednio oddziałujących na przemiany dokonujące się w rolnictwie. Można je podzielić na kilka grup: rynkowe, instytucjonalne, środowiskowe, regionalne, makroekonomiczne i globalne⁹. Uwarunkowania rynkowe w gospodarce, w której mechanizm alokacji dokonuje się za pośrednictwem rynku, mają dla ekonomicznej sytuacji rolnictwa

⁸ E. Przygocka, *Fiskalne instrumenty wspierania rozwoju rolnictwa – przyczyny stosowania, mechanizmy i skutki*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006, s. 26.

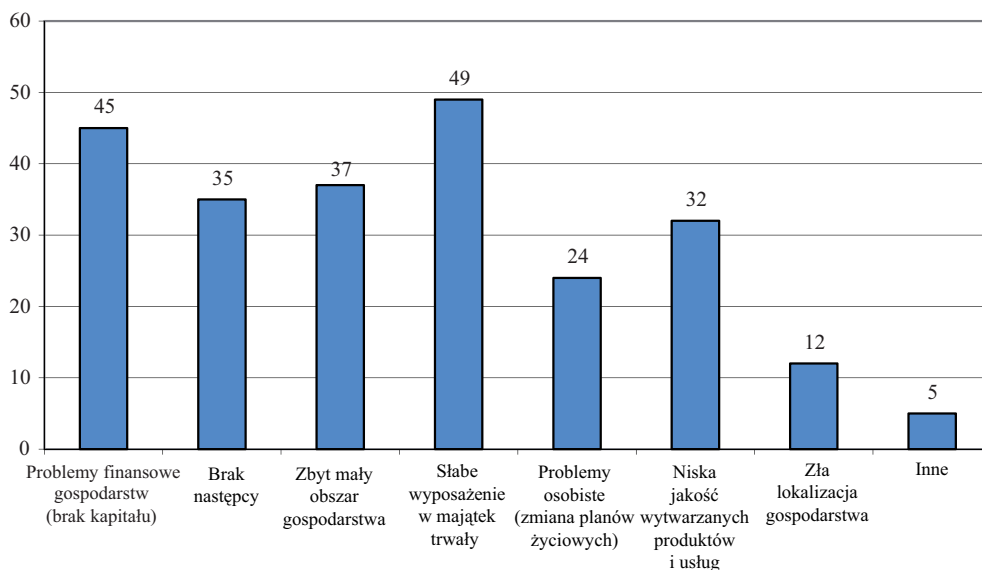
⁹ L. Klank, *Sukcesja gospodarstw rolnych w Polsce*, IRWiR PAN, Warszawa 2006, s. 34.

kluczowe znaczenie. Do grupy tych czynników należy zaliczyć głównie popyt na artykuły żywnościowe oraz surowce pochodzenia rolniczego. Źródłem popytu mogą być bezpośredni konsumenci, przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego oraz przedsiębiorstwa gałęzi przemysłu wykorzystujących do produkcji surowce pochodzenia rolniczego.

Za najważniejsze uwarunkowania wewnętrzne, wskazywane w literaturze¹⁰, należy wskazać:

- efekty pracy w rolnictwie (wartość dodana) w przeliczeniu na 1 pracującego,
- zatrudnienie w rolnictwie w procentach ogółu zatrudnionych,
- strukturę i wielkość gospodarstw oraz związaną z tym skalę produkcji,
- poziom dochodu rolniczego w przeliczeniu na 1 zatrudnionego w rolnictwie,
- towarowość sprzedaży w rolnictwie (produkcję towarową).

Wśród barier wewnętrznych na pierwszym miejscu ankietowani rolnicy z obszaru Polski Wschodniej (5 analizowanych województw) wskazywali słabe wyposażenie gospodarstw w majątek trwały, znaczny odsetek wypowiedzi wskazywał na barierę małego obszaru gospodarstwa. Znaczna część ankietowanych miała problemy z finansowaniem produkcji rolnej. Wyniki badań ankietowych (rys. 3) potwierdzały

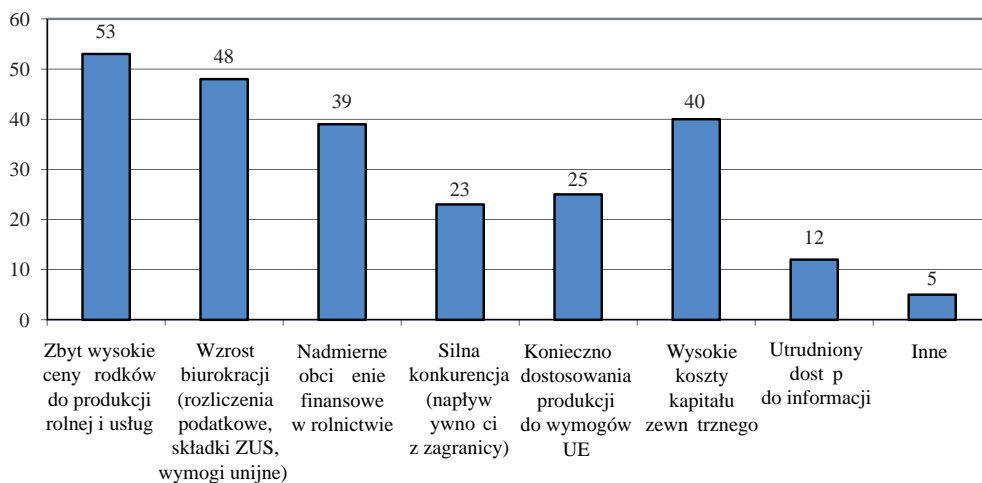
Rys. 3. Bariery wewnętrzne rozwoju gospodarstw rolnych w opinii rolników (% wskazań)

Źródło: opracowano na podstawie wyników badań ankietowych i danych Biuletynu Informacyjnego JUiNG, Puławy 2008.

¹⁰ A. Rosner, *Zróźnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich pod kątem widzenia struktur gospodarczych*, [w:] A. Rosner (red.), *Wiejskie obszary kumulacji barier rozwojowych*, IRWiR, PAN, Warszawa 2002, s. 9-28.

niską siłę ekonomiczną gospodarstw rolnych, związaną z małą skalą produkcji, a także z niekorzystną relacją przychodów do ponoszonych kosztów. Wśród wyszczególnionych przez ankietowanych rolników barier wewnętrznych rozwoju gospodarstw rolnych, należy wskazać słabe wyposażenie w majątek trwały gospodarstwa (49%), problemy finansowe, brak kapitału (45%), zbyt mały obszar gospodarstwa (37%).

Wyniki badań (rys. 4) wskazywały, że wśród barier zewnętrznych rozwoju rolnictwa ankietowani rolnicy wymieniali głównie zbyt wysokie ceny środków do produkcji rolnej i usług (53%) oraz nadmierną biurokrację w rozliczeniach gospodarstwa rolnego (48%). Ważnym problemem były ograniczenia zbytu produktów rolnych na rynku, wskazujące na brak specjalizacji i powiązań gospodarstw z ogniwami agrobiznesu. Innymi wskazywanymi barierami był brak dostępu do informacji rynkowej oraz brak możliwości pozyskania zewnętrznych środków finansowych czy też konieczność dostosowania produkcji do standardów rynku unijnego.

Rys. 4. Bariery zewnętrzne rozwoju gospodarstw rolnych w opinii rolników

Źródło: opracowano na podstawie wyników badań ankietowych i danych Biuletynu Informacyjnego JUiNG, Puławy 2008.

Wśród najważniejszych uwarunkowań zewnętrznych rozwoju rolnictwa F. Tomczak¹¹ wymienia:

- poziom rozwoju gospodarczego kraju,
- udział rolnictwa w PKB (inaczej GNP),
- możliwości zatrudnienia pozarolniczego,
- poziom popytu (wydatki na żywność jako procent PKB lub dochodu dyspozycyjnego, poziom handlu zagranicznego w przeliczeniu na 1 zatrudnionego).

¹¹ F. Tomczak, *Gospodarka rodzinna w rolnictwie: uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*, IRWiR, PAN, Warszawa 2006, s. 56.

3. Podsumowanie

Istotnym czynnikiem rozwoju makroregionu Polski Wschodniej powinny być jego zasoby wewnętrzne (przedsiębiorczość, kapitał ludzki, zasoby przyrodnicze). Czynniki te w połączeniu z oddziaływaniem wspólnej polityki rolnej UE stwarzają ogromną szansą dla rolnictwa obszarów Polski Wschodniej, głównie promując zmianę orientacji w kierunku rozwoju jego wielofunkcyjności. Procesom tym musi jednak towarzyszyć wzrost PKB, wywołujący wzrost konsumpcji, gdyż bogate społeczeństwo coraz bardziej poszukuje żywności bezpiecznej, zróżnicowanej, a taką żywność produkuje rolnictwo analizowanego regionu. Zjawisko to będzie powodować rozwój gospodarstw drobnotowarowych. Drugim nurtem strategicznego rozwoju rolnictwa regionu Polski Wschodniej może być ukształtowanie się sytuacji, w której wpływy ze sprzedaży dóbr publicznych w postaci walorów środowiska przyrodniczego, krajobrazu, bioróżnorodności będą porównywalne lub przewyższały dochody z produkcji rolniczej.

Literatura

- Biuletyn Informacyjny JUiNG, Puławy 2008.
- Czudec A., Kata R., Miś T., *Rola lokalnych instytucji w przekształcaniach rolnictwa o rozdrobnionej strukturze gospodarstw*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2006.
- Klank L., *Sukcesja gospodarstw rolnych w Polsce*, IRWiR PAN, Warszawa 2006.
- Korenik S., *Polityka naukowa i innowacyjna*, [w:] B. Winiarski (red.), *Polityka gospodarcza*, WN PWN Warszawa 2006.
- Otoliński E., *Rozważania nad problemami wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*, Zeszyty Naukowe AR w Krakowie nr 337, Kraków 2006.
- Przygocka E., *Fiskalne instrumenty wspierania rozwoju rolnictwa – przyczyny stosowania, mechanizmy i skutki*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006.
- Rosner A., *Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich pod kątem widzenia struktur gospodarczych*, [w:] A. Rosner (red.), *Wiejskie obszary kumulacji barier rozwojowych*, IRWiR PAN, Warszawa 2002.
- Tomczak F., *Gospodarka rodzinna w rolnictwie: uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*, IRWiR PAN, Warszawa 2006.
- Tomczak F., *Od rolnictwa do agrobiznesu. Transformacja gospodarki rolniczo-żywnościowej*, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2004.
- Walenia A., *Wybrane zagadnienia rozwoju rolnictwa na obszarach Polski Wschodniej*, Zeszyty Naukowe SGGW Problemy Światowego Rolnictwa tom 9 (XXIV).
- Wilkin J., *Obszary wiejskie w warunkach dynamizacji zmian strukturalnych*, [w:] *Ekspertyzy do Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do 2020 roku*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007.
- Wilkin J., *Rolnictwo a społeczeństwo – ewolucja funkcji i relacji*, [w:] *Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich*, red. A. Rosner, IRWiR PAN, Warszawa 2005.
- Wilkin J., *Wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich*, [w:] M. Kłodziński (red.), *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014-2020*, IRWiR PAN, Warszawa 2008, s. 9-20.
- Woś A., *W poszukiwaniu modeli rozwoju polskiego rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa 2004.

Zegar J., *Strategiczne wybory w zakresie rozwoju polskiego rolnictwa w świetle uwarunkowań zewnętrznych i krajowych*, [w:] J. Wilkna i in. (red.), *Polska strategia w procesie ukształtowania polityki UE wobec obszarów wiejskich i rolnictwa*, IRWiR PAN, Warszawa 2006.

CONDITIONS DETERMINING THE USE OF THE ENDOGENOUS POTENTIAL OF RURAL AREAS DEVELOPMENT IN EASTERN POLAND

Summary: The agricultural development of the macroregion of eastern Poland relies on a complete use of the endogenous potential i.e. internal resources of this region (entrepreneurship, human capital, natural resources). These determinants in connection with the EU Common Agricultural Policy pose a great chance for agriculture in the areas of eastern Poland, mainly, by promoting the change of its orientation towards the development of its multifunctionality. The development of small farms relies on producing ecological food and generating incomes on sales of public goods in form of natural environment, landscape and biodiversity.

Keywords: rural areas, agriculture, resourcefulness, local government.